

Илму статья
УДК 821.512
DOI: 10.31143/2542-212X-2023-3-343-353
EDN: RWJXQO

МОКЪАЛАНЫ МАГОМЕТНИ ЧЫГЪАРМАЧЫЛЫКЪ ЭМ ЖАШАУ ЖОЛУНУ БАШ КЕЗИУЛЕРИ

Керимланы Абдуллахны кызы Раузат

Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны
Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия,
k.roza07@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1964-4511>

Къысха магъанасы: Илму ишде белгили назмучуну Мокъаланы Хасууну жашы Магометни (1939-2007) чыгъармачылыкъ жолу тинтиледи, аны къарачай-малкъар поэзияны айныууна салынган кыйыны, кёчюрмелик эм редактор хунери, назму къурауда эм сонет жанрда жетишимлери, сабийлеге аталып жазылган китаблары эм д.б. къошумчулуклары ачыкъланадыла. Назмучуну ниет хазнасыны («Жюрегими тебиу», (1960), «Жугъутур мойюз» (1967), «Дуния жарыгъы» (1976), «Акъ бийиклени жырлары» (1979), «Азат Аяз» (1976), «Жетегейле» (1980), «Жашау тирмени» (1996)), суратлау хатыны айырмалы этген шартлары белгиленди. Аны чыгъармачылыгыны суратлау эничиликлери, лирика эм жанр тюрлюлюклери (макъам теренлик, ритмика; саясат-философия, ич дуняны суратлаган, табийгъат эм суймеклик лирика, лирика бёлюмле, сонетле, баллада) баямланадыла. Мокъа улу поэзиясында дуня адабиятны эм да халкъны кёлден айтылган чыгъармачылыгыны жанрларына тёрелерине да таянады, Ол чыгъармаларында алгъышла бла, жырла бла, нарт сёзле бла эркин хайырланады.

Тинтиу методла: ишде герменевтика (баш магъана тутхан), культурология эм семиотика (белгилени магъаналарын ачыкълаган) методла хайырланылгандыла

Баш магъаналы сёзлери: Мокъаланы Магомет, къарачай-малкъар поэзия, фольклор, философия оюмлау, сонет.

Цитата этерге: Керимланы А. кызы Р. Мокъаланы Магометни чыгъармачылыкъ эм жашау жолуну баш кезиулери // Кавказология. – 2023. – № 3. – С. 343-353. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-3-343-353. EDN: RWJXQO.

© Керимланы Р.А., 2023

Original article

THE MAIN PERIODS OF MAGOMET MOKAEV'S LIFE AND CREATIVE WORK

Rauzat A. Kerimova

The Institute for the Humanities Research – Affiliated Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, Nalchik, Russia, k.roza07@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1964-4511>

Abstract. The article presents a comprehensive chronicle of the illustrious Karachay-Balkarian poet, Magomet Khasuevich Mokaev (1939-2007). It delves into the significant milestones of his life and writing career, offering a succinct portrayal of the primary domains of his poetic endeavors. Moreover, it highlights his remarkable contributions to the cultural fabric of the Balkar people, encompassing his prowess in translation and editing, achievements in the realm of versification, notable advancements in the sonnet genre, and noteworthy publications in children's literature, among others.

Conducting an exploration of his poetic collections, namely "Zhuregimi tebiyu" ("Beating of My Heart" (1960), "Jugutur muyuz" ("The Resounding Horn" (1967), "Duniya zharygy" ("Radiance of the Universe" (1976), "Ak biyikleni zhyrlary" ("Songs of White Peaks" (1979), "Azat Ayaz" ("The Liberating Breeze" (1976), "Zhetegeyle" ("Caravan Star" (1980), and "Zhashau Tirmeni" ("Wheelmill of Life" (1996), we discern the poet's profound engagement with timeless themes, while reveling in the melodious cadence and rhythmic tapestry of his verses. Resonating harmoniously within his poetry, the organic fusion of folklore elements and the rich tapestry of world literary traditions are encountered. Algyshi (blessings), songs, and the judicious use of proverbs permeate the lyrical tapestry. The paper adopts hermeneutic, cultural, and semiotic approaches to its analysis.

Keywords: M. Mokaev, Karachay-Balkarian poetry, folklore, sonnet, concept, philosophism.

For citation: Kerimova R.A. The main periods of Magomet Mokaev's life and creative work. IN: Electronic journal «Caucasology». – 2023. – № 3. – P. 343-353. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-3-343-353. EDN: RWJXQO.

© Kerimova R.A., 2023

Научная статья

ОСНОВНЫЕ ВЕХИ ЖИЗНЕННОГО И ТВОРЧЕСКОГО ПУТИ М. МОКАЕВА

Раузат Абдуллаховна Керимова

Институт гуманитарных исследований – филиал ФГБНУ «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, k.roza07@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1964-4511>.

Аннотация. В статье изложены факты творческой биографии известного карачаево-балкарского поэта Магомета Хасуевича Мокаева (1939-2007). В работе прослеживаются наиболее важные этапы жизни и творчества писателя, дается краткая характеристика основных направлений поэтической деятельности, отмечен его вклад в становление балкарской духовной культуры, обозначены заслуги: переводческая и редакционная деятельность, достижения в стихосложении, в развитии жанра сонет, издание детской литературы и т.д.

В результате анализа поэтических сборников: «Жюрегими тебию» («Биение моего сердца» (1960), «Жугъутур мюйюз» (Турий рог (1967), «Дуния жарыгъы» («Свет Вселенной» (1976), «Акъ бийиклени жырлары» («Песни белых вершин» (1979), «Азат Аяз» («Вольный ветер» (1976), «Жетегейле» («Звезда каравана» (1980), «Жашау тирмени» («Мельница жизни», (1996) выявлены характерные для его поэзии художественные особенности – развитие жанров социально-философской и медитативной лирики (пейзажная и любовная лирика), лирического цикла, баллады. Поэт обращался к вечным темам, стихи наделялись напевностью, ритмичностью. В поэзии органично соединяются элементы фольклора и традиции мировой литературы. В лирике широко представлены алгыши (благопожелания), песни, встречается употребление паремий.

В статье используются герменевтический, культурологический, семиотический методы.

Ключевые слова: М. Мокаев, карачаево-балкарская поэзия, фольклор, сонет, философизм.

Для цитирования: Керимова Р.А. Основные вехи жизненного и творческого пути М. Мокаева // Электронный журнал «Кавказология». – 2023. – № 3. – С. 343-353. – DOI: 10.31143/2542-212X-2023-3-343-353. EDN: RWJXQO.

© Керимова Р.А., 2023

Мокъаланы Хасууну жашы Магомет (1939-2007) – адабиятны тинтиучю, тилманч, журналист, фольклорчу Къабарты-Малкъарны Эльбрус районуну, Огъары Басхан элинде туугъанды. Ол Россейни жазычуларыны Союзуну членни эди, ондан артыкъ назму жыйымдыкыны (ол санда сабийлеге деп жазылгъан) авторуду. Мокъа улу Къабарты-Малкъар кырал университетни малкъар тил бла адабият бёлюмюн бошап, СССР-ни жазычуларыны Союзу къурагъан литература курсланы тауусуп, республиканы телевидениясында, ызы бла уа «Шуёхлукъ» альманахта, «Коммунизмге жол» газетде эм «Минги Тау» журналда баш редактор болуп ишлегенди. 1989 жылда Мокъаланы Магомет Къабарты-Малкъар республиканы Баш советини Президиумуну Сыйлы грамотасы бла саугъаланады, 1994 жылда уа анга «Къабарты-Малкъарны халкъ поэти» деген ат берилгенди.

Назмучулукъ дуниясы эм сёзге усталыгы бла Магомет малкъар халкыны маданиятын бийик даражагъа жетдиргенди. Мокъа улуну чыгъармалары илмуда кёп алимни ишлеринде тинтиле келгендиле. Анга кёп алимни кесамат ишлери шагъатлыкъ этедиле [Теппеев 2008; Биттирова 2005; Толгуров 2012; Кучукова 2005; Урусбиева 1990; Македонский 1985; Керимова 2021]. Бу статьяда аны чыгъармачылыкъ жолу тинтиледи, къарачай-малкъар поэзияны айныуна салынган кыйыны ачыкъланады. Ол кереклисича толу, бирикдирилген халда малкъар тилде биринчи кере сюзюледи.

Илму ишни баш борчу Мокъаланы Магометни чыгъармачылыгыны суратлау эничликлерин, лирика эм жанр тюрлюлюклерин ниет жаны бла жангычылыгын, чюйрелик энчилигин бирден ачыкълаудады.

Мокъаланы Магомет къарачай-малкъар адабиятха XX-чы ёмюрню 60-чы жылларында келгенди. Ол заманда кыралда уллу тюрлениуле башлангандыла. Мокъаланы Магомет чыгъармачылыкъ иш бла кюрешип башлагъан жангы тёлюню келечиси эди. Гуртуланы С., Зумакъулланы Т., Бабаланы И., Созайланы А. эм башхала бла бирге бизни литературагъа ол жыллада келгенди. Жазычула поэзияны совет школунда ары дери жюрюген «кёпчюлюк» кёз къарамны тюрлендирирге итине эдиле. Мокъаланы М. ол заманны саясат излемлерине келишген бир ненча назму жазады («Жигитле жыры», «Жаз поэма»), алай болса да аны чыгъармаларында жамауат жашаугъа башха кёзден къарам эсленеди, алада миллет энчиликлеге эс бурулгъаны, алгыннгы ыздан чыгъа баргъаны кёргюзтюледи.

КЪМКЪУ-ни филология факультетине киргени (1959), журналистика бёлюмюнде (1964) эм СССР-ни жазычуларыны союзуну бийик курсларында (1967) окъугъаны, белгили жазычула – Б. Окуджава, Къулийланы Къайсын, Отарланы Керим бла танышханы аны чыгъармачылыкъ жолунда ыз

къойгъандыла. Поэтни назмуларын Б. Окуджава, жаратып, бир къауумун «Молодые поэты Балкарии» деген жыйымдыкъгъа къошханды.

Биринчи назму тизгинлерин Мокъаланы Магомет жаш жылларында жазып башлагъанды. Жазыучу фахмусун атасыны усталыгъы бла байлашдырады. Магометни атасы Мокъаланы Жашауну жашы Хасуу, халкъ жырла жыйыгучу болгъанды. Анга «жырчы Хасуу» дей эдиле. Назмучуну айтханына кёре, «ол этген бир-бир жырла («Любаны жыры», «Гюргъокъну жыры» дагъыда башхалары), халкъ жырлагъа саналып, бюгюнлюкде да элдеде айтыла-айтыла турадыла» [Мокаев 2019: 6]. Анга кёре, поэзиясында алгъышла, жырла бла эркин хайырланады, нарт сёзле бла айтыулары да дайым белгилейди («Алгъыш», «Китабымы ачханынглай», «Атлыны жыры», «Къызчыкъ айтхан жырчыкъ», «Бек сыйлы жыр», «Таулагъа чакъырама» эм д.б.). Магомет кёп кере, атасын чыгъармаларында эскереди («Мен халкъ жырчыны жашыма»): «Жарсыма, атам, жарсыма. / Сени кертичи жашынгма! / Къая жоннганча, ишлейме, / алтын аякъдан ичеме бу ауур жашауну суун, / жолуму ёмюрлюк сунуп» [Мокаев 1979: 65]. Чыгъармаларында терен оюмла, адам улуну ниет-къылыкъ, адет-тёре, аны бла бирге миллетни тарыхында болгъан ишле шарт кёрюнедиле («Таулагъа», «Жюрегими тебиую», «Кёк кёгюрчюн» эм д.б.). «Аны назмуларында халкъбызны сейир дунясы жашайды: адетлери-тёрелери, оюну-кюлкюсю, жыры-кюйю; «жаз тил» бла айтылгъан кёп сейир тизгини да барды» [Биттирланы 2005: 74]. Алай бла, Мокъа уллу илхамлы, къанатлы лирикасында халкъыны озгъан тарыхын, кесини, миллетини да къыйын кюнлерин эсинде туталды.

1960 жылда Мокъаланы Магометни «Жюрегими тебиую» деген биринчи китабы басмаланады, анга кирген чыгъармаланы суратлау энчиликлери тюрлюдюле. Аны биринчи жазылгъан назмуларында жашауну энчи философия оюмлау эсленеди. Мокъа улуну бай поэзия тили болгъаны, лексиканы толу билгени (бютюнда архаизмлени бла историзмлени) миллетни энчилигин сакълатады. Ол жаны бла Мокъаланы Магометни чыгъармачылыкъ иши уллу ыспасха тийишлиди. «Бизни тёлюню поэтлерини биринде да аллай тазалыкъ, кирсизлик, жангычылыкъ, макъам теренлик эм тизгин сыйдамлыкъ эсленмейди. Ата журтундан кенгде, башха тил сингип, журтундан кенгде ёсген жаш адамны ана тилин алай терен билгенине ийнанган къыйын эди», – дегенди Тёппеланы Алим [Теппеев 2008: 87]. Магомет ана тилни къыйматын иги билгенледен эди, назмулары биринчи тизгинлеринден окъуна миллет бети бла энчиди.

Окъууну бошагъандан сора Магометни фахмусу терк айный башлайды. 1964 жылда «Жырла бла жылла» деген экинчи китабын чыгъарады. «Шош лириканы» («тихая лирика») шартлары Мокъа улуну назмуларында эсленедиле. Ата журтуна сүймекликни терен сезгенин, жюрегине ол сүймекликни нюр этип, кесини терен ангылауун, дуняны акъылман жазыучуларына тенг болуп, кёп назмуларында ачыкълагъанды.

Аны себепли Мокъа улуну дунягъа эстетика къарамында баш жерни сүймеклик алады. Былайда бир затха эс буругъа керекди: дунягъа суратлау къарамында «сүймеклик философия» – ол тиширыугъа сүймеклик болуп къалмай, саулай дунягъа сүймекликди, «жаны болгъанланы барысына да сүймеклик» деген философиягъа келишеди. Сүймеклигинде туугъан жерине,

шуёхларына, ахлуларына, суйген тиширыууна, жашауда умутларына керттиликни сыйындырады («Сакълайма тамбланы», «Жашау алайды», «Тилчиле», «Эки бетли», «Кёзбаучулагъа», «Сатмайма», «Мени хониум»). Бу ангыламла Магометни лиракасын эл жашауну суратлагъан назмучулары (Н. Рубцов, В.Соколов, А. Жигулин, А. Прасолов, Н.Тряпкин, А. Передреев, С. Дрофенко эм д.б.) поэзиялары бла кьаршы этедиле. Мокъа улуну ол темалагъа жораланган чыгъармаларында жашлыкъны, жашауну барыуун сезмеклиги жютюдю. Анга кёре, поэтни дуниядан умуту бийикди. Бу жаны бла «Къайдаса сен?», «Кюз», «Кёреме мен» эм. башха чыгъармалада инсанлыкъ, дуния болумла бла байламлыкъ терен ачыкъланадыла. Биринчи назмуларында окъуна Мокъаланы Магомет табийгъатны, аны ёзеклерин излеуде жютюлюгюн кёргюзтген эди. Энди уа усталыгъы, жашау шартлагъа сакълыгъы бютюн ёсгенди. Сёз ючюн, табийгъат, жашау сурат, сезим, фикирден бийикди дегенлик туюлду: алай туугъан жерини шартлары суймекликни, сагъышларын бютюн толу, эркин ачыкъларгъа болушадыла.

Башха маданиятланы билиую, аланы жетишимлерин ангылауу, Магометге назмучулукъ ишге жангы кёзден кьараргъа болушхандыла. Дунияны энчи суратлау ангыламын кьуараргъа кьарачай-малкьар классикле (Мёчюланы К., Къулийланы Къ., Отарланы К. д.б.) бла бирге орус эм тыш кьыраллы жазычуларыны чыгъармалары да себеплик этгендиле. Аны бла бирге, Мокъа улуну поэзиясында дуниягъа, адамлагъа ачыкълыкъ эслене эсе да, ол фольклоргъа жууукъ сагъыш, оюм этген назмучуду. Поэт халкъны кёлден чыгъармачылыгъыны мурдорунда кьуралгъан эм да дунияны ахшы адабият амаллары бла уста хайырланады. Болсада, ол дунияны кеси ангылагъанча суратлау сыфатын кьурайды. Магометни ол ангыламы, аны аламны, динни, миллетни юслеринден да оюмларына таянады. Къысха айтханда, Мокъаланы Магомет адабиятында кюч ала баргъан романтизмни тамырларын ангыларгъа итингенди. Ол жыллада лирикада болгъан тюрлениулени деменгилиликлери, малкьар поэзияны айныуунда ыз кьойгъан жазычулары санлары бек кёпдю дерге онг береди [Македонов 1985]. Алайды да, поэтни чыгъармачылыгъында романтизмге келишген энчиликле айныдыла. Башында сагъына келгенибизча, поэтни суратлау дуниясын тамам толу шартлагъандыла, сора, тили жангыра баргъаны да эсленеди.

1960-1970-чи жыллада поэзияда кенг хайырланылгъан силлаботоника амалгъа жаш назмучу Мокъаланы Магомет да аслам эс бурады. Назму кьурауда бу амалны хорей тюрлюсюн кёпле сайлай эдиле, нек дегенде, ол назму тизгиннге «макъам» кьошады. Толгъурланы Зейтун белгилегеннге кёре, назмучулары асламысы сингармонизм жорукъланы хайырланганда, аффиксли, неда этимли рифмаланы келтире эдиле: «ташыбыз-ырхыбыз, бардыкъ-кьарадыкъ», ол затны уа кьарыусуз рифмагъа санаргъа тийишлиди [Толгъурланы З. 2010]. Ол энчиликлени эсге алгъанда, Мокъа улу малкьар назмуну ич гыллыууна, ол санда ритмикасына бла рифмасына аслам тюрлениу кийиргенди. Поэт назму кьурауну жангы амалларына юйренирге итингенди. Магомет М. Гаспаров кьурагъан ыз бла баргъанды. Гаспаров а: «ябм назмугъа тохтаусуз кюч береди, хорей аны айнытады», – деп санай эди [Гаспаров 1974: 51]. Ол шарт малкьар халкъ назмучугъа берген уллу сыйны белгисиди.

1965 жылда Мокъаланы Магомет эки китапны басмалайды: «Къушну ауанасы» (1965) эм «Жугъутур мюйюз» (1970). Аны поэзиясыны мурдорунда халкъ багъалатхан затла – халаллыкъ, тенглик, бет сакълануу эм д.б. затла белгиленедиле. Чыгъармаларыны баш жигити (суратчы, жырчы, жазыучу, урунган адам) М. Лермонтов бла А. Пушкинни жигитлерине жууукъду. Ол ызда Мокъа улу «Уста къоллу», «Кечем айтды...», «Жаммот» деген назмуланы да къурагъанды. Анда баш ниет чакъырыуун – «миллетни урунуу жумушун» кёргюзтеди: «Ильяс – уста къоллу / таулу – элге ишлейди, / махтауу атын тепсете, / мында – учуп, уллу къушла баргъан, / бийик таула къуришалагъан акъ, / жашил Малкъарында» [Мокъаланы М. 2001: 58]. Магометни чыгъармаларында урунуу баргъаны (жерчилик ишле, чалгъычылыкъ эм д.б.) бир бирде поэтни кёз къарамындан тас боладыла. Асламында чыгъарманы жигитини ич дуниясын кёргюзтюрге итинеди. Поэтни лирикасында ишни магъанасы – таулу ниет-тюзлюк жаны бла чыныкъдыргъан затды. Авторну эсинде ол ангылам «кишилик»/«жигитлик» деген магъанагъа жууукъду. Къарачай-малкъар нарт эпосда эркиши – аскерчиди, къоруулаучуду, дайым урунган адамды. Усталыкъ, жигитликча малкъар маданиятны бек кючлю ёзегиди дерчады. Мокъаланы Магометни урунуугъа жораланган чыгъармаларында фольклор жанрла бла (нарт сёзле бла айтыулары) хайырланады, поэзия тилинде туугъан элини диалект энчиликлери да эсленедиле. Юлгюге, «Кечем айтды...» деген назмуда поэтни урунуу юсюнден сагъышлары халкъ заманга не магъана бергени ачыкъланады: «Кюнюм айтды: «Тюшге дери жатма! / Атангы атасы да ишин мында башлаучу эди, танг атмай. / Тюнюнгу сыйырмасын тюшюнг» [Мокаев 1976: 95]. Бу чыгъарманы магъанасы: «Жигерни тангы алгъа атар», «Жигер ишин тюшюнде кёрюр», «Эринчек тюшге дери жатар» дегенча халкъ айтыулагъа жууукъду. Адам, жашагъан заманын керексиз ётдюрмей, кёп тюрлю иш тындырады, дуниядан кетсе, барысы да жамауатха аманат болады, деп кесаматлайды Магомет.

Мокъа улуну лирикасында урунуу темасы малчылыкъ бла байламлыды. Бу ыз анда баш жерни алады. «Иш-хунер» деген ангылам суратлау амалланы, табийгъат болумла адамны жашагъан жери бла бирге суратланадыла. Болсада къарачай-малкъар поэзияда асламлы хайырланылгъан «таш» / «тау», «къая» деген белгилеге да тамам эс бёледиле. «Таугъа ёрлегенча, къыйынды хар иш, / Къыйынлыкъны хорлай барыуду жашау. / Ишингден къууансанг, санга бир къарыш / Кёрюнюр тейпеси кёкге жетген тау» [Мокаев 1996: 86]. «Тау» деген сыфат – «кюч», «кётюрюлюу», «итиниу» ангыламланы магъаналарын ачыкълайды. Сёз ючюн, халкъда жюрюген: «Таугъа минмей, тюз кёрюнмез» деген нарт сёз ол ангыламгъа жууукъду. Мокъа улуну поэзиясында адам бла табийгъатны бирлигине, тин эм эстетика жорукълагъа башха магъана бериледи. Ол себепден чыгъармачылыгында айырма жерни – адам (инсан) алады. Бу фикир Европада жюрюген оюмлагъа къаршы келгенини бир шартыды, алада хар затны да багъасы адамды, адам ючюн саулай дуния да жаратылгъанды. Бу философияны баш оюму гуманизм ниетледен башхады, былайда В. Самохвалованы сагъыныргъа тийишлиди: «Европаны дуниясы кюнчыгъыш халкъладан жашды, анда жаш сезимлени, кесини кючюне базынуу, хар затны хорлайлыгына ийнануу

эсленеди. Ол Европаны маданиятын базыныулу, дунягъа тири къошулууна онг береди» [Самохвалова 1992: 165]. Аны белгилегенибиз: табийгъат, туугъан жерини шартлары, адамны уясы, юйю дунясы болгъанлыкъгъа, адам акъбылы, эси бла аладан энчиди, аладан бийикди. Анга кёре, сёз байлыгъы да терк-терк башха магъана ала башлайды. «Жугъутур мюйюз» (1970), «Акъ бийиклени жырлары» (1973), «Дуня жарыгъы» (1976) деген жыйымдыкъларында чыгъарма лагъа натурфилософия лириканы чеклеринде къарагъанда, дуняны юсюнден философия сагъышла табийгъат бла байламлыдыла. Ол, битеу табийгъатны, къудуретни, жерни, кёкню да, аламны, гъаршны да ариу шартларын, огъурлу лукъну, ёхтемликни иги илишанларын бирикдирип, ариулукъну бла субайлыкъны ёлчеми болгъанды.

1970-1996-чу жыллада Мокъаланы М. бир къауум ишни бирге бардыргъанды (телевидение, «Коммунизмге жол» газет бла «Минги тау» журналны редакциялары) эмда «Азат аяз» (1976), «Кериуан жулдуз» (1980), «Жашау тирмени» (1996)) китапланы басмалагъанды. Чыгъармачылыгъында романтизмни энчиликлери къатыракъ эслене башланадыла, Магометни эсине терен тюшген ангыламла: «табийгъат», «адам», «сюймеклик» дегенча ёмюрлюк затлагъа энчи кёзден къараргъа онг бергендиле. Ол санда къуралуу-тематика эм суратлау-символика амаллары, тили тюрленгенлерин кёрюрге да боллукъду. Мокъа улуну табийгъат сезими саулай миллетни битеудуня къарамына къаршыды. Алай бла автор дунягъа миллет культура кёзден къарайды. Аны бла бирге Мокъа улуну назму дунясында жашауну ангыларгъа болушхан зат сюймеклик болгъанлай къалады, сезимле къудуретни суратлау онглары бла ачыкъланадыла. Къудурет чыгъарманы жигитини ич дунясын кёргюзтеди. Жюрек тартыныулану жазгъанында, Мокъа улу, параллелизм амалны хайырланып, къызыу сезимни кючлендирип муратда суратлау белгиле бла уста хайырланады. Ол энчиликле «Дуня жарыгъы» (1976) деген жыйымдыкъгъа кирген назмулада толу ачыкъланадыла («Умут», «Тилейме, кетме», «Айт», «Манга неге керекди?», «Бразылыкъ», «Кёкню жыры – чууакълыгъы» э.д.б.). Алай бла табийгъат суратлау амалла Мокъа улуну чыгъармачылыгъына тамам синггендиле [Керимова 2021]. Табийгъат асламысында адам бла бирликде суратланады: «Булутла башым бла аудула. / Бузла, къаст этгенча, тюйдюле, / Юсюме ауур къарла жаудула, / Элия бутакъла тийдиле» [Мокаев 1996: 82]. «Ташладан, гюлледен толу Кавказым! / Сен – намысым, юйюм, / сен – къышым, жазым. / Экибизни палах кёп жарсыгъанды, / Бетибизни кюн да кёп жарытханды» [Мокаев 1996: 88].

Аны назмуларында туугъан жерни табийгъаты ёмюрлюк сагъышла бла бирликде бериледи («Ташла тынгылайдыла», «Бу дуняны чархы», «Акъ таула», «Къудайнатха боз булутчукъ ауду», «Жайылды кюнню къанаты ...», «Жашил жулдузум», «Кёгю, жери, тёрт мюйюшю дуняны...», «Туугъан жерим», «Атлыны жыры», «Шуулдайды Бахсан» эм. б.). Эм биринчиден, ол табийгъат бла зауукъланыуну, ёхтемлениуню кёргюзтеди: «Сенден асыулу дуняда жер кёрмедим, / акъ чорбатлы бийик Малкъарым! / Киши жерлеринде сюймеклигим ёлмеди, / хар къайда да сени махтадым» [Мокъаланы М. 2001: 5].

Анга кёре, жазыучу кесини суратлау дуниясын ачыкъларгъа тилни тюрлю-тюрлю амаллары бла уста хайырланып, сёз ючюн, тангны атыуун умут бла, болумну тюрлениуюу бла, жашауну игилениуюу бла байламлы этерге болады. Алтмышынчы жылланы поэзияларында дин бла байламлы лексика бла эркин хайырланнганы эм «Аллахны» аты дайым къайтарылгъаны эсленеди. Сёз ючюн, «кёкню-жарыкьны» магъанасы дин сезим бла белгиленеди.

Ол заманда миллет поэзия дайым айнып башлайды, ары лирика чыгъармаланы тюрлю-тюрлю формаларын эркин кийиредиле (элегия, эссе, миниатюра, сонет). Бу жанрлада белгили поэтледен тышында, жаш назмучула Мокъаланы М., Мамучуланы Д., Лайпанланы Б. да жазып башлайдыла. Мокъаланы Магомет, сонетлени тыш формаларын сакълай, миллет поэзиягъа аланы бир къауум энчиликлерин кийирирге кюрешгенди. Аны кюнбатыш Европаны эм кюнчыгыш адабиятланы билиуюу, поэтге жетишимли, фахмулу болургъа онг бергендиле. «Онтёрттизгинли назмуланы формаларын, ич хырла, къуралыу амаллары манга ангыламны кенг этиуге онг бергендиле. Мен кесими Малкъарымы битеу дуния кенглигине чыгъарыргъа итине эдим», – деп оюмлай эди Магомет [Мокаев 2008: 197]. «Мост в ущелье» (1985) китапда Мокъа улуну «Сонеты Родины моей» деген циклда, сонетлерини эм уллу къаууму орус тилге кёчюрюлюпдю. «Поэт, жангы сёз айтыргъа итинип, сонетни чегин эркин кенгертеди», – деп жазады Урусбийланы Ф. [Урусбиева 1990: 110]. Мокъа улу сонетлени жазыуда италиячы сонетлени къуралыууна таяннганды, аланы халларына тамам киришгенди. Былайда Г. Гегельни сёзлерин эсге алырчады: «италиячыла, кеслерини сонетлеринде сезим кызыулукьну, жаланда адамны сагъышлары бла кёргюзтюп кьоймай, аны ич дуниясын, къайгырыуларыны, ачыуун ахшы умутлары бла эм д.б. затла бла шартлайдыла» [Гегель 1971: 526]. Мокъа улу, кызыу сезимлени суратлагъанда, миллет энчиликни тас этмеуню амалларын излегенди. Ата журтха сьймекликни юсюнден айтханда, авторну эсин энчи бийлеген зат – адамны менсиниуююу эм ич дуниясыны болумуду: «*Жылы жауунунг бетими жууа-жууа, / уппа этдим къая ташынгы. / Азат тауларында, / жыл сайын жауа-жауа, / къарынг да агъартды башымы. / Азат тауларында, жулдузла жана-жана, / сен азмы жырлатдынг жашынгы!*» [Мокаев 1976: 5]. Хар назмусунда да адамны жаратхан табийгъатха хурметин къатлайды, инсан бла табийгъат бирликлери айырылмаз дуниядыла, деген ангыламлагъа эс бурады. Ол къурагъан сыфатла миллет энчиликлени тюрлю-тюрлю белгилеридиле («*Къарангы кече*», «*Таш да болмаз сагъышдан азат...*», «*Эрттенликде жаууннга айтама*», «*Ана тилибиз*», «*Кимге эртте, кимге кеч...*», «*Бары да кёзюме кёрюню*»). Адам бла табийгъатны бирлигин суратлауда поэт нарт эпосха да эс бурады. Мокъаланы Магометни эстетика кёз къарамы нарт таурухлада, халкъ жырлада белгиленип тохташхан эстетика сайлау бла байламлыды, бютюнда жигитлик бла кишилик, миллетге сакълыкь.

Аны бла бирге Мокъаланы Магомет кёчюрмелик хунерине да энчи эс буррчады. Ол В. Шекспирни, А. Пушкинни, М. Лермонтовну, С. Есенинни, Р. Гамзатовну малкъар тилге кёчюргенди. Андан сора да ол къабартылы поэтлени: А. Кешоковну, Ф. Балкарованы, П. Мисаковну, З. Тхагазитовну, Б. Кагермазов-

ну, Л. Губжоковну, С. Хаховну, А. Шомаховну эм А. Шогенцуковну къара сёз бла жазылган чыгъармаларын кёчюргенди.

Поэт дуниядан кетгенден сора, Мокъа улуну эки китабы басмалангандыла («Сабийле дуниясы» (2006), «Мокъаланы Магомет: Жюрегими тебиую» (2008)). Экинчи китапха къалам къарындашларыны юсюнден эсгериу очерклер, жашаууну бла чыгъармачылыгыны юсюнден статьялары киргендиле.

2014 жылда поэтни 75-жыллыгына басмаланган «Возвожу словесности мосты...» деген жыйымдыкыгъа Къулийланы Къайсынны юсюнден эсгериу статьясы, М. Лермонтовну, Али Шогенцуковну, А. Кешоковну, Б. Куашевны, Л. Хаупшеваны, П. Мисаковну, Ф. Балкарованы, З. Тхагазитовну, Б. Кагермазовну, И. Кашежеваны, П. Кажаровну эм башхаланы чыгъармаларыны кёчюрмелери киргендиле.

Мокъаланы Магометни («Жууап къайтар», «Тилейме, кетме», «Таулагъа чакъырама», «Исламей», «Жылы жсауун», «Ай кече», «Туугъан жерим») деген назмуларына макъам салынып, телевизорда, радиоада да жырланганлай турадыла.

Мокъаланы Магомет – къарачай-малкъар поэзияны айныууна уллу кыйын салганды. Ол заманны ичинде кесини ызын тынгылы белгилегенди.

ХАЙЫРЛАНЫЛГЪАН ИШЛЕНИ ТИЗМЕСИ (СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ)

Биттирланы 2005 – *Биттирланы Т.Ш.* Жашау дерслери: Поэзияны толу череги. Нальчик: Эльбрус, 2005. – С. 72-77.

Гегель 1971 – *Гегель Г.Ф.* Эстетика: в 4 т. – Т. 3. – М.: Искусство, 1971. – 620 с.

Гаспаров 1974 – *Гаспаров М.Л.* Современный русский стих: метрика и ритмика. – М.: Наука, 1974. – 223 с.

Керимова 2021 – *Керимова Р.А.* Поэтический дискурс «оттепели»: М. Мокаев – поэт-шестидесятник // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – Т. 15. – № 2. – 2021. – С. 41-48.

Мокаев 2008 – *Мокаев М.* Магомет Мокаев: Биение сердца. Жизнь и творчество. – Нальчик: Эльбрус, 2008. – 248 с. (Серия «Наши знаменитости»).

Мокъаланы М. 2001 – *Мокъаланы М.Х.* Сайлама чыгъармаладан экитомлукъ. Экинчи тому. Избранные произведения: в 2 томах. – Т. 2. – Нальчик: Эльбрус, 2001. – 416 с. (На кар.-балк. яз.).

Мокаев 1996 – *Мокаев М.Х.* Жашау тирмени (Мельница жизни). – Нальчик: Эльбрус, 1996. – 416 с. (На кар.-балк. яз.).

Мокаев 1976 – *Мокаев М.Х.* Дуния жарыгы. (Свет Вселенной). – Нальчик: Эльбрус, 1976. – 176 с. (На кар.-балк. яз.).

Мокаев 1979 – *Мокаев М.Х.* Акъ бийиклени жырлары (Песни белых вершин). – Нальчик: Эльбрус, 1979. – 119 с. (На кар.-балк. яз.).

Мокаев 2019 – *Мокаев М.Х.* Жети кере оюмлап (Семь раз подумав) // Минги тау. – №3 (205). – 2019. – 6 с. (На кар.-балк. яз.).

Македонов 1985 – *Македонов А. В.* Свершения и кануны: О поэтике русской советской лирики 1930–1970-х годов. – Ленинград: Советский писатель, 1985. – 360 с.

Самохвалова 1992 – *Самохвалова В.И.* Человек и мир: проблемы антропоцентризма // Философские науки. – № 3. – 1992. – С. 161-167.

Теппеев 2008 – *Теппеев А.М.* Мельница жизни Магомета Мокаева // Магомет Мокаев: Биение сердца. Жизнь и творчество. – Нальчик: Эльбрус, 2008. – 248 с. (Серия «Наши знаменитости»).

- Толгуров 2012 – *Толгуров З.Х.* История карачаево-балкарской литературы. – Нальчик: ИГИ КБНЦ РАН, 2012. – С. 613–617.
- Урусбиева 1990 – *Урусбиева Ф.А.* Портреты и проблемы. Эссе, литературные портреты, статьи, рецензии. – Нальчик: Эльбрус, 1990. – 164 с.

REFERENCES

- BITTIROVA T.SH. *Uroki zhizni* [Life lessons]. – Nal'chik: Elbrus, 2005. – P. 72–77. (In Karachay-Balkarian).
- GEGEL' G.F. *Estetika: v 4 t. – T. 3.* [Aesthetics: in 4 volumes]. – Moscow: Iskusstvo, 1971. – 620 p. (In Russ.).
- GASPAROV M.L. *Sovremennyy russkiy stikh: metrika i ritmika* [Modern Russian verse: metric and rhythm]. – Moscow: Nauka, 1974. – 223 p. (In Russ.).
- KERIMOVA R.A. *Poeticheskiy diskurs «ottepeli»: M. Mokayev – poet-shestidesyatnik* [Poetic discourse "thaw": M. Mokaev – poet of the sixties]. In: *Nauka o cheloveke: gumanitarnyye issledovaniya.* – Vol. 15. – No 2. – 2021. – P. 41-48. (In Russ.).
- MOKAYEV M.H. *Magomet Mokayev: Biyeniye serdtsa. Zhizn' i tvorchestvo* [Magomet Mokaev: Heartbeat. Life and creativity.]. – Nal'chik: El'brus, 2008. – 248 p. (In Russ.).
- MOKAEV M.H. *Izbrannyye proizvedeniya: v 2 tomakh* [Selected works: in 2 volumes.]. – Vol. 2. – Nal'chik: El'brus, 2001. – 416 p. (In Karachay-Balkarian).
- MOKAYEV M. *Mel'nitsa zhizni* [Mill of Life]. – Nal'chik: El'brus, 1996. – 416 p. (In Karachay-Balkarian).
- MOKAEV M.H. *Svet Vseleynoy* [The Light of the Universe]. – Nal'chik: El'brus, 1976. – 176 p. (In Karachay-Balkarian).
- MOKAEV M.H. *Pesni belykh vershin* [Songs of white peaks]. – Nal'chik: El'brus, 1979. – 402 p. (In Karachay-Balkarian).
- MOKAEV M.H. *Sem' raz podumav* [Cogitans septies]. In: *Mingi tau.* – No. 3 (205). – 6 p. (In Karachay-Balkarian).
- MAKEDONOV A.V. *Sversheniya i kanuny: O poetike russkoy sovetskoy liriki 1930–1970-kh godov* [Achievements and Cannons: On the poetics of Russian Soviet lyrics of the 1930s and 1970s.]. – Leningrad: Sovetskiy pisatel', 1985. – 360 p. (In Russ.).
- SAMOKHVALOVA V.I. *Chelovek i mir: problemy antropotsentrizma* [Man and the world: problems of anthropocentrism]. In: *Filosofskiye nauki.* – No 3. – 1992. – P. 161-167. (In Russ.).
- TEPPEEV A.M. *Mel'nitsa zhizni Magometa Mokayeva* [The mill of life of Magomet Mokaev]. In: *Magomet Mokayev: Biyeniye serdtsa. Zhizn' i tvorchestvo.* – Nal'chik: El'brus, 2008. – 248 p.
- TOLGUROV Z.KH. *Istoriya karachayevo-balkarskoy literatury* [History of Karachay-Balkarian literature]. – Nal'chik: IGI KBNTS РАН, 2012. – P. 613-617. (In Russ.).
- URUSBIYEVA F. *Portrety i problemy. Esse, literaturnyye portrety, stat'i, retsenzii* [Portraits and problems. Essays, literary portraits, articles, reviews]. – Nal'chik: El'brus, 1990. – 164 p. (In Russ.).

Авторланы юслеринден билдириу

Керимланы Абдуллахны кызы Раузат – филология илмуланы кандидаты.

Information about the author

Kerimova R.A. – candidate of science (Philology).

Информация об авторе

Керимова Р.А. – кандидат филологических наук.

Статья редакцияға 15.06.2023 келгенди; кесамат этилгенден сора 23.07.2023 кябыл кёрюлгенди; басмаға 28.09.2023 алыннганды.

The article was submitted 15.06.2023; approved after reviewing 23.07.2023; accepted for

publication 28.09.2023.

Статья поступила в редакцию 15.06.2023 г.; одобрена после рецензирования 23.07.2023; принята к публикации 28.09.2023 г.